

Les «claus» espanyoles de Leonardo

Autor: Javier García Blanco

Data de publicació: 18-02-2014

Segons En Javier García Blanco, autor d'aquest article, En Lleonard va tenir relacions i contactes hispànics de tota mena, entre els quals hi va haver els catalans Miquel Corella, Cèsar Borja o Hug de Montcada.

Esperit inquiet i amb una personalitat incomparable, Leonardo da Vinci va ser un dels personatges més extraordinaris i singulars de la seva època, en destacar en camps com l'art, l'enginyeria o l'estudi de la natura. En el seu currículum no falten tampoc estretes relacions amb Espanya, ja sigui a través del seu vincle amb la no menys cèlebre família Borja o mitjançant les peripècies que van patir els seus manuscrits després de morir.

Més de 60.000 visitants en poc més de tres mesos. Aquest és el notable saldo que va deixar al seu pas per Madrid la mostra «Polònia, tresors i col·leccions artístiques», que va acollir el Palau Reial de la capital espanyola el passat estiu. Bona part d'aquests visitants van acudir atrets, sens dubte, per l'expectació generada gràcies a Dama amb un ermini, una de les belles pintures del cèlebre Leonardo da Vinci, i un dels «plats forts» de l'exposició.

En l'haver del geni florentí hi ha tot just vint pintures atribuïdes amb tota certesa, i cap d'elles no es conserva en col·leccions o pinacoteques espanyoles. Un detall que, òbviament, ha contribuït a augmentar l'expectació entre el públic espanyol i que va convertir la mostra en tot un èxit d'assistència.

La bella pintura, un dels escassos retrats femenins realitzats per Leonardo, va ser pintat cap al 1490, i representa una jovecíssima Cecilia Gallerani, la bella amant de Ludovico Sforza, al servei del qual treballava llavors el mestre italià. Després dels estudis iconogràfics pertinents, els experts van arribar a la conclusió que l'animal que sosté la jove en els seus braços —un ermini—, seria una al·lusió simbòlica al poderós Sforza, qui, a més del sobrenom del «Moro», era també conegut com «ermellino» (ermíni en italià), després que el 1488 fos guardonat amb l'Orde del Ermini per part de Ferran I de Nàpols, també conegut com Ferran I d'Aragó, fill bastard d'Alfons V d'Aragó, i casat en segones núpcies amb Joana

d'Aragó, germana de Ferran el Catòlic. No és l'única relació de la pintura amb el nostre país. Els experts que han estudiat a fons cada element de l'obra assenyalen que, tant el pentinat com la vestimenta de la jove Cecília, segueixen la moda alla Spagnola.

Dama amb un ermini, obra de Leonardo da Vinci | Crèdit: Wikimedia Commons.

Aquesta vinculació tan indirecta de la pintura amb Espanya és només una simple anècdota. No obstant això, un examen més detallat de la vida i obra de Leonardo da Vinci revela una —insospitada per molts— relació del mestre italià amb el nostre país. El geni florentí va tenir una estreta i destacada relació amb alguns dels més importants personatges de la seva època, entre ells diversos espanyols. És el cas del temible i poderós Cèsar Borja, fill del papa Alexandre VI, i amb qui va tenir una breu però intensa relació. D'altra banda, el seu important llegat manuscrit, magnífic testimoni del seu pensament i dels seus èxits en matèries com l'enginyeria, l'anatomia i altres camps del saber, també va tenir, a causa dels avatars de la història, un destacat vincle amb Espanya, que encara perdura avui dia.

L'ARTISTA I EL GUERRER

En els anys del canvi de segle —del XV al XVI—, l'ambient a les diferents províncies italianes era el d'un polvorí a punt d'esclatar. En aquella època, el 1499, el rei francès Lluís XII va reivindicar els seus drets successoris al ducat de Milà emparant-se en el seu parentiu amb Valentino Visconti, l'avi matern. I no estava sol. Tant la República de Venècia com el papa Alexandre VI, de la mà del seu fill, el temible Cèsar Borja, donaven suport a les seves aspiracions.

Va ser així com, l'estiu d'aquell any, Lluís XII va enviar les seves tropes en direcció a Milà, fet que provocà la fugida de l'aleshores duc, Ludovico Sforza, en aquell temps patró de Leonardo da Vinci des de feia diversos anys. Després de la invasió francesa de la ciutat, Leonardo encara es va quedar a Milà durant uns tres mesos. És molt probable que durant aquell temps, el mestre florentí tingués l'oportunitat de conèixer per primera vegada Cèsar Borja, tal com assenyala Paul Strathern.

Retrat de Cèsar Borja | Crèdit: Wikimedia Commons.

El fill del papa espanyol havia donat suport al monarca francès amb la intenció de rebre al seu torn el suport i les tropes gal·les que li permetessin aconseguir el control de la Romanya i altres regions italianes. Però Borja no només necessitava espases, sinó també algú capaç de reconstruir i reforçar qualsevol fortalesa que conquerís al seu pas, i un notable enginyer que millorés la seva artilleria pesada. El més indicat per a aquell lloc era, sens dubte, Leonardo da Vinci, l'excèntric savi i artista que s'havia forjat una notable fama en modelar la gegantina estàtua equestre en honor del pare de Ludovico Sforza i que feia gairebé metres d'altura. No obstant això, Leonardo va aconseguir rebutjar l'oferta d'ocupació de Borja i, al desembre de 1499, va deixar Milà i va posar rumb a Florència, on va arribar a finals d'abril de l'any següent. La ciutat, després de diversos avatars, estava ara dirigida per un govern republicà.

Durant dos anys més o menys tranquils, Leonardo va seguir embrancat en els seus projectes i treballs personals, però al juny de 1502 la ciutat de Florència va començar a veure's amenaçada per l'embranchida de les campanyes de Cèsar Borja en la seva conquesta de la Romanya. La Signoria de Florència va decidir enviar dos ambaixadors amb la missió de pactar amb Borja. Un d'ells era el bisbe Soderini, l'altre, ni més ni menys que l'avui cèlebre Maquiavel. La reunió es va celebrar al palau d'Urbino, plaça que havia estat conquerida per Borja. Allà, el fill d'Alexandre VI va amenaçar d'aixafar Florència si la ciutat no es convertia en la seva aliada. Entre els acords que es van assolir durant aquella trobada, n'hi ha un que ens interessa especialment: des d'aquell moment, Leonardo da Vinci es convertiria en enginyer militar en cap de Cèsar Borja, càrrec que havia d'ocupar de manera immediata.

No sabem si el requeriment va partir del mateix Borja o si va ser un oferiment de la delegació florentina, coneixedora de l'interès de l'espanyol per Leonardo. En qualsevol cas, el que importa és que a principi de juliol de 1502 Leonardo abandonava Florència per posar-se al servei del seu nou patró.

ENTRE ESPANYOLS

Tot i que Cèsar Borja havia nascut a Roma el 1475, tant ell com la resta de la seva família es van considerar sempre espanyols. Els Borja o Bòrgia no només van conservar els costums i la cultura espanyols, sinó que els seus contemporanis italians, i especialment els seus enemics —que eren molts—, els van considerar sempre forasters.

Per la seva banda, en les seves campanyes militars Cèsar es va envoltar d'un bon nombre de comandants i capitans espanyols, homes d'armes terribles com Miguel de Corella, Hug de Montcada o Ramiro de Lorca. Amb tots ells Leonardo da Vinci tindria ocasió de coincidir. Aquesta relació, encara que estrictament laboral, nodriria el geni florentí d'interessants coneixements militars, especialment pel que es referia a les fortaleses espanyoles, que llavors es comptaven entre les més avançades d'Europa.

Hug de Montcada, un dels 'capitans' espanyols de Borja amb qui Leonardo va tenir tracte | Crèdit: Wikimedia Commons.

Quan Leonardo va rebre l'ordre d'unir-se al seguici de Borja va partir de Florència, però en lloc de dirigir-se a Urbino —on llavors es trobava Cèsar—, va viatjar a la ciutat de Piombino amb la intenció d'inspeccionar les fortificacions d'aquella plaça. Aquest detall ens indica que ja des del primer moment havia rebut instruccions sobre la seva futura feina, abans fins i tot de reunir-se amb el nou cap. Després, en el seu viatge a Urbino, Leonardo va passar per Siena i més tard per Arezzo, on es trobava Vitellozzo, un dels lloctinents de Borja, i de qui aquest sospitava que pogués estar tramant una traïció. Així doncs, directament o indirectament, Leonardo no només va servir com a enginyer, sinó també com a improvisat espia, en reunir informació per a Borja sobre el que estava tramant el seu comandant.

Leonardo va arribar a Urbino a finals de juliol. No hi ha al quadern —almenys en els que es conserven— cap referència directa a aquesta primera trobada entre ells, a excepció, potser, de tres dibuixos d'un home amb barba que els especialistes han identificat amb certa seguretat com a Cèsar Borja.

Poc després de l'arribada de da Vinci a Urbino, Cèsar va partir en secret cap al nord amb la intenció de reunir-se amb Lluís XII i consolidar la seva aliança, ja que últimament sentia cada cop més a prop l'alè dels seus enemics. Mentrestant, Leonardo va continuar el seu viatge pels territoris conquistats per Borja, amb la intenció de prendre'n nota i inspeccionar els llocs que necessitessin millorar les seves defenses i projectar noves obres d'enginyeria. Primer es va dirigir a Pesaro i, poc després, va continuar fins a Cesena, capital de la Romanya. En aquestes dates, a mitjan agost, Cèsar Borja va enviar a Leonardo un salconduit que, per les presses o per un descuit, no havia lliurat al seu enginyer militar en cap. Es tractava d'un text interessantíssim, ja que el seu contingut posa en relleu l'interès que Borja mostrava pels treballs de Leonardo i també, el respecte —i fins i tot l'afecte— que li mereixia:

«A tots els lloctinents, castellans, capitans, condottieri, oficials, soldats i persones a les quals es presenti aquest document: el nostre excel·lentíssim i estimadíssim amic, l'arquitecte i enginyer general Leonardo da Vinci, portador d'aquest passi, té l'encàrrec d'inspeccionar els edificis i fortaleses dels nostres estats perquè puguem mantenir-los segons les seves necessitats i d'acord amb el seu consell. A més, ordenem i exigim el següent: se li donarà pas franc, se l'eximirà del pagament d'impostos i càrrecs tant a ell com als seus acompanyants, i se'l rebrà de manera amistosa, i se li permetrà inspeccionar, mesurar i examinar tot el que desitgi. I amb aquesta finalitat li proporcionareu tots els homes que sol·liciti i li prestareu l'ajuda i assistència que necessiti i li fareu els favors que demani. És el nostre desig que, en el cas de qualsevol obra que s'hagi de portar a terme en els nostres estats, cada enginyer consulti amb ell i s'atingui a la seva opinió. Que cap home s'atreveixi a actuar d'una altra manera, si no desitja provocar la nostra ira.»

Segons aquesta carta, és evident que Borja confiava cegament en els coneixements i el criteri de Leonardo, i crida l'atenció l'última frase, amb una amenaça gens velada perquè ningú gosés atrevir-se a molestar o a incomodar l'enginyer. Tot i el seu caràcter d'home d'acció, cèlebre per la seva astúcia en qüestions polítiques i intrigues, Borja era també un home cultivat, amb inquietuds científiques i culturals. No és d'estranyar, doncs, que en aquest sentit mostrés interès i simpatia cap a Leonardo, més enllà de la seva relació professional.

Disseny de canó, en un dels quaderns conservats del geni florentí | Crèdit: Wikimedia Commons.

Quan va tenir aquell salconduit entre les seves mans, Leonardo va continuar viatge en direcció a la costa, fins a Porto Cesenatico, on va arribar en els primers dies de setembre. Allà es va dedicar a preparar plans i dissenys per millorar les defenses de la ciutat i el port, tot ideant al seu torn un curiós projecte per crear un canal d'uns quinze quilòmetres que uniria Cesena amb el mar.

Poc després Borja va tornar de la seva reunió amb Lluís XII i es va establir a Imola. Des d'allà va enviar noves instruccions a Leonardo, tot indicant-li que desitjava construir un palau de justícia i un nou edifici per a la Universitat de Cesena. Per la seva banda, Leonardo va suggerir al seu patró que ordenés fabricar canons d'un nou calibre, utilitzat pels francesos, per no veure's obligats a demanar-los al monarca.

Un cop d'ull als quaderns de Leonardo d'aquella època ha revelat, per la similitud dels seus dissenys, que da Vinci coneixia a la perfecció el llibre *De re militari* (Sobre les arts militars), escrit per Roberto Valturio gairebé mig segle abans. No obstant això, aquella no era la seva única font. La seva relació amb alguns dels comandants i capitans espanyols al servei de Cèsar li van proporcionar, sens dubte, importants detalls sobre les noves tècniques de fortificació i l'ús de l'artilleria pesada que s'estava fent servir a Castella i a Aragó. D'aquesta manera, Leonardo recomanà a Borja que les fortaleeses de la Romanya sota el seu control fossin modificades arrodonint-ne les cantonades i aixecant muralles acantonades, de manera que es reduís l'efecte de l'artilleria enemiga.

Durant la seva estada a Imola, Leonardo va realitzar també altres tasques per al seu patró. Seguint les seves ordres, elaborà plans per millorar les fortificacions de la localitat, que havia estat capturada tres anys abans pel mateix Borja en derrotar Caterina Sforza. D'aquesta època data també un bonic mapa de la ciutat, acuradament acolorit, i que mostra amb tot detall els carrers i les muralles de la població. Aquest plànol mostra amb claredat com Leonardo dominava ja el nou tipus de cartografia que s'estava imposant en aquells anys del Renaixement i que deixava enrere els mapes que s'estilaven fins llavors, originaris de l'edat mitjana.

A més, al costat dels mapes i suggeriments per millorar les fortaleeses, Leonardo també va idear per a Borja diferents enginyers relacionats amb l'artilleria. Entre altres invents, va crear «morters capaços de disparar múltiples projectils explosius, artilleria mòbil de precisió i catapultes de gran escala», tal com assenyala Paul Strathern. Hi ha també referències a un curiós dispositiu, igualment ideat per Leonardo per a Borja: un enorme enginy capaç d'eleva fins a 300 homes a la part alta de les muralles durant els setges.

Plànol de la ciutat d'Imola, realitzat per Leonardo da Vinci. | Crèdit: Wikimedia Commons.

Algunes notes escrites per Leonardo semblen indicar —mai hi ha mencions directes i explícites en el quadern d'aquesta època—, que el florentí no va estar sempre a la rereguarda. La menció, per exemple, a la presa de Fossombrone, a poc més de quinze quilòmetres d'Urbino, sembla indicar que da Vinci la va presenciar en primera persona, acompanyant els comandants espanyols Hug de Montcada i Miguel de Corella. Si, efectivament, Leonardo va assistir a la presa de la població, que es va saldar amb una sagnant massacre, és molt possible que aquell «espectacle» reafirmés encara més el seu creixent pensament pacifista. I és aquesta, curiosament, una de les singularitats de Leonardo. Mentre es mostrava contrari a la violència, al mateix temps que defensava en els seus escrits la vida d'homes i animals, el mestre dissenyava els més variats artefactes per perfeccionar l'art de la guerra. Una notable contradicció que posa de manifest, una vegada més, la complexitat de la seva personalitat.

El parador de da Vinci a finals de 1502 i començament de l'any següent és fosc per als historiadors. No obstant això, és bastant probable que sortís d'Imola junt amb Borja, el 10 de desembre, en direcció a Cesena. Sí sabem, en canvi, que va estar a Città della Pieve, on Cèsar va ordenar escanyar els tres membres de la família Orsini que havien estat

conjurant contra ell. Més tard, a finals de gener de 1503, Leonardo es va separar del seu patró, per dirigir-se a Roma, escortat per alguns homes d'armes de Cèsar Borja.

Un cop a la Ciutat Eterna, el mestre es va reunir amb el mateix papa Alexandre VI, qui el va posar al corrent d'una possible oferta de feina: la construcció d'un pont colossal a la Banya d'Or, sota els serveis del sultà Bejazit II. Sembla que Leonardo es va mostrar vivament interessat en l'oferta, potser perquè suposava un desafiament per al seu intel·lecte, o potser perquè, d'acceptar-la, podria per fi alliberar-se del seu actual patró, amb qui ja no es trobava a gust en els dos últims mesos. Sabem, gràcies a una carta descoberta pels historiadors, que Leonardo va arribar a escriure al sultà detallant la seva idea per al projecte, i fins i tot n'hi ha alguns esbossos, però sembla que finalment va acabar per descartar l'encàrrec.

Finalment, i encara que desconeixem les raons particulars, al voltant de març de 1503 Leonardo va quedar alliberat del seu vincle amb Cèsar Borja. Havien estat vuit mesos de treball sota les ordres de l'espanyol, vivint la guerra en directe i participant en un dels esdeveniments més importants per a la història de les províncies italianes de l'època.

L'AVENTURA DELS MANUSCRITS

El 1967, els mitjans de comunicació de mig món donaven a conèixer oficialment un notícia que feia dos anys que es rumorejava entre el cercle d'investigadors de l'obra de Leonardo da Vinci. Els responsables de manuscrits antics de la Biblioteca Nacional d'Espanya havien localitzat, entre els seus nodrits fons, dos «quaderns» de Leonardo que havien estat desapareguts durant dècades. La pèrdua s'havia produït a causa d'un error en la signatura dels manuscrits, de manera que durant tot el temps que es van considerar perduts havien estat emmagatzemats en el lloc incorrecte.

La troballa d'aquells centenars de pàgines, avui distribuïdes en dos volums coneguts com a Còdexs Madrid I i II, constituïa, en opinió dels experts, «un dels principals descobriments del segle XX en matèria de manuscrits antics», i oferia noves dades sobre la personalitat del polifacètic savi i artista italià. Un feliç descobriment que situava Espanya al mapa de països que compten amb alguna obra atribuïda al genial florentí. Curiosament, la història d'aquests textos i la de bona part dels «quaderns» de Leonardo va tenir també estrets llaços amb el nostre país.

Pàgina d'un dels còdexs conservats a la biblioteca madrilenya | Crèdit: Biblioteca Nacional d'Espanya.

A la mort del mestre el 1519, tots els seus manuscrits van passar a mans del seu deixeble Francesco Melzi, qui els va portar amb ell fins a casa d'en Vaprio d'Adda. Quan Melzi va morir el 1570, va ser un dels fills d'aquest, Orazio, qui va rebre en herència tan important llegat. Tanmateix, ignorant el tresor que havia rebut del seu pare, va relegar els papers del mestre Leonardo a les golfes de la casa familiar. Qui sí que va saber apreciar el valor d'aquells documents manuscrits va ser Lelio Gavardi, preceptor de la família Melzi. Sense que Orazio se'n adonés, Gavardi va sostreure 13 quaderns de les golfes, i se'ls va endur a Florència amb la intenció de vendre'ls a Francisco de Mèdici. No obstant això, aquest últim no es va interessar en aquell material, de manera que Gavardi va acabar per confessar el robatori a un amic, Ambrogio Mazzenta. Aquest es va oferir a tornar els documents al seu propietari legítim però, sorprenentment, Orazio Melzi els hi va regalar, tot mostrant poc interès per ells i tot assenyalant que tenia molts més d'«aquells papers» a les golfes de casa.

Mazzenta, qui relata tots els detalls d'aquesta particular història en les seves Memòries, va decidir repartir els quaderns entre els seus dos germans. Poc després, el relat de l'existència de centenars de pàgines manuscrites per Leonardo da Vinci va córrer com la pólvora fins a arribar a les orelles d'un escultor italià, Pompeo Leoni.

Casualment, Leoni portava diversos anys treballant al servei del rei d'Espanya, Felip II, com un dels artistes que participaven en la decoració del monestir de l'Escorial. De fet, en aquelles dates, cap al 1582, Leoni era a Milà ultimant els detalls d'unes escultures que acabaria per formar part del retaule major de l'església de l'Escorial. Segons el relat de Mazzenta en les seves Memòries, Leoni es va apressar a contactar amb Orazio Melzi i li va prometre «oficis, magistratures i una seu al Senat de Milà» si aconseguia recuperar els tretze volums de Leonardo per enviar-los al rei Felip, gran amant d'aquest tipus d'obres. Efectivament, Leoni va aconseguir recuperar deu dels tretze quaderns que

Melzi havia regalat a Mazzenta, i que havien acabat en mans d'aquests. Els tres restants havien acabat ja en mans del cardenal Federico Borromeo, del pintor Ambrogio Figini i del duc Carles Emmanuel de Savoia.

Escultura de Felip II realitzada per Pompeo Leoni | Crèdit: Wikimedia Commons.

Aquest va ser el destí dels tretze manuscrits robats originalment pel preceptor de la família Melzi. Però i la resta dels quaderns que havien estat en possessió de la família? Tot sembla indicar que Leoni va aconseguir fer-se amb gran part d'ells. En aquest punt, els dubtes sorgeixen respecte al parador de bona part d'aquests quaderns. Mentre alguns estudiosos creuen que la majoria van ser enviats per Leoni al monarca Felip II, tal com esmenta Mazzenta en les seves memòries, altres, com l'especialista Paolo Galluzzi, consideren que el més probable és que Leoni se'ls quedés per a la seva pròpia col·lecció i que hagués utilitzat el nom del monarca espanyol només per obtenir les preuades obres de Leonardo.

La qüestió, per descomptat, no és intranscendent. Avui dia els leonardistes consideren que da Vinci va arribar a «produir» unes 15.000 pàgines manuscrites, de les quals se'n conserven unes 7.000, aproximadament. Hi ha la possibilitat, per tant, que les pàgines perdudes estiguessin originalment entre les que Leoni va poder haver enviat a Felip II, si realment ho va fer. En cas que així fos —no consta en cap document de l'època que l'escultor remetés aquestes obres, ni tampoc en cap inventari bibliogràfic—, significaria que alguns quaderns de Leonardo avui desconeguts podrien estar «extraviats», igual que els còdexs a la Biblioteca Nacional, esperant a ser trobats.

En tot cas, del que no hi ha cap dubte és que, a la mort de Pompeu Leoni, l'escultor comptava amb una bona selecció de manuscrits vincians. Així ho demostren els inventaris que es van realitzar a la mort de l'artista amb la intenció de concretar aquesta part de l'herència, juntament amb molts altres textos d'art, que va passar a mans del seu fill Miquel Àngel. Malauradament, aquest va morir poc després, i les seves possessions van passar a mans de Polidor Calchi, gendre de Pompeu Leoni. Va ser precisament Calchi qui, poc després, va començar a comerciar amb els manuscrits —que havien estat organitzats en volums per Leoni—, i se'ls va vendre a diferents compradors. Entre els volums que se sap que va vendre Calchi es troben, per exemple, el cèlebre Codex Atlanticus o els textos de la Col·lecció Windsor.

EL SINGULAR JUAN DE ESPINA

Pel que fa als Còdexs de Madrid, la seva pista es pot seguir sense dubtes almenys des de principi del segle XVII, data en què estaven en mans d'un singular personatge madrileny, amic de Francisco de Quevedo i cèlebre entre els cercles més importants de la cort: Don Joan d'Espina.

Tots els textos de l'època coincideixen a assenyalar Espina com un personatge singular, que sens dubte hauria mantingut una estreta relació amb Leonardo da Vinci. Gran amant de la música, de les més diverses ciències i l'art, la seva casa madrilenya era un autèntic museu, ja que estava plena de les peces més singulars procedents de tot el món conegut. A més, la fantasia popular li atribuïa qualitats que fregaven la màgia, ja que es deia que no tenia servents a casa, sinó que eren uns autòmats de fusta que s'encarregaven de servir-li tot allò que necessitava. Pel que sembla, Espina gaudia organitzant sonades festes al seu domicili i, de tant en tant, acceptava que certs privilegiats, sempre seleccionats per ell, coneguessin en persona les meravelles que posseïa. Un d'aquests afortunats va ser el pintor d'origen italià Vicente Carducho i és, gràcies a ell, que disposem d'un dels testimonis sobre la presència dels còdexs leonardins a casa. Així, en els seus Diàlegs de la pintura (1633), Carducho explicava: «Allà vaig veure dos llibres dibuixats i manuscrits de mà del gran Leonardo de Vinchi, d'una curiositat i doctrina particulars, que va estimar firar-los, no els deixaria per res, el príncep de Gal·les quan va estar en aquesta Cort...».

Façana de la Biblioteca Nacional d'Espanya | Crèdit: Wikimedia Commons.

Efectivament, tal com refereix Carducho en el seu llibre, el mateix príncep de Gal·les —futur Carles I d'Anglaterra— es va mostrar interessat a comprar els quaderns de Leonardo durant la seva estada a Espanya el 1623, fet al qual es va negar Joan d'Espina. Quan alguns anys després, el desembre de 1642, Espina va morir, el testament de tan singular personatge establia amb tota claredat que els manuscrits de Leonardo —entre molts béns— havien de passar a mans del rei d'Espanya.

Així va ser com aquells dos valuosos volums van passar a formar part de la Biblioteca de Palacio i, ja al segle XIX, engrossiren els fons de la Biblioteca Nacional d'Espanya. En una obra d'aquesta centúria, escrita pel bibliògraf Bartolomeo Gallardo amb el títol d'Assaig d'una biblioteca de llibres rars i curiosos, l'autor espanyol es referia a l'existència dels còdexs de Leonardo. Es tractava dels manuscrits 8936 i 8937, que van acabar «traspaperats» durant dècades, i van reaparèixer el 1965 a la Biblioteca Nacional. Avui són més coneguts entre els especialistes com a Còdexs de Madrid I i II.

ANNEX

LEONARDO A ESPANYA?

En els últims anys, i especialment després de l'èxit abassegador del Codi da Vinci, han proliferat les hipòtesis més singulars entorn del savi i artista italià. Pel que fa a la seva relació amb Espanya, sens dubte una de les propostes més sorprenents és la que planteja l'escriptor José Luis Espejo, llicenciat en geografia i història, i autor d'El viaje secreto de Leonardo da Vinci. En les seves pàgines, Espejo aprofita el «silenci» sobre el parador de Leonardo entre setembre del 1481 i abril del 1483 per plantejar una sorprenent possibilitat: el florentí hauria viatjat en aquestes dates fins a Espanya, i més concretament fins a Catalunya, per visitar el monestir de Montserrat, on no només hi hauria pintat una obra per encàrrec —el seu Sant Jeroni—, sinó que hauria aprofitat la seva estada per aprendre secrets sabers alquímics. A més, Espejo suggereix que el llinatge de Leonardo podria tenir un origen català, amb part de la seva família que devia procedir de la localitat de Vinciano.

Sens dubte es tracta d'una hipòtesi suggerent, molt apropiada per a una novel·la d'intriga històrica, però per desgràcia té poques possibilitats d'ajustar-se a la realitat. Si bé és cert que les dades sobre el parador de Leonardo en les dates que cita Espejo són escasses, la pràctica totalitat dels historiadors i estudiosos de la seva figura no tenen cap dubte que va passar de Florència a Milà precisament en algun moment d'aquell període —molt possiblement el 1482—, per començar a treballar sota les ordres de Ludovico Sforza. D'altra banda, és poc probable que Leonardo fos contractat com a pintor per part dels responsables del monestir de Montserrat, ja que per aquelles dates no era precisament cèlebre com a pintor, tenia escasses pintures en el seu bagatge, i molt menys fora d'Espanya. Hauria estat molt més lògic que l'abat del monestir català hagués optat per un artista present a la Península. A més, i tornant a la qüestió que tot just si començava a fer-se un nom com a artista, cal recordar que, a la carta de presentació que va enviar a Sforza per aquestes dates, ell mateix es presentava com a enginyer i expert en la fabricació d'artefactes de guerra i deixava com una mera anècdota les seves capacitats per a la pintura.

Una cosa semblant passa amb el suggeriment que Leonardo aprofités la seva estada al monestir per aprendre alquímia, atès que, precisament, entre els escrits de Leonardo no falten dures crítiques a endevins i altres xarlatans, a qui el geni menyspreava, incloent-hi els que practicaven l'art de l'alquímia, encara que aquests últims els tractés amb una mica més de benevolència, ja que experimentaven amb elements de la natura.

Disseny del gran cavall, en una de les pàgines dels Còdexs Madrid | Crèdit: Biblioteca Nacional d'Espanya.

ANNEX

Els dos manuscrits de Leonardo que es conserven actualment a la Biblioteca Nacional es compten entre les joies més valuoses que té la institució madrilenya. No en va, es tracta de les dues úniques obres atribuïdes amb certesa al geni italià que es conserven al nostre país. Els còdexs, realitzats en paper, tenen unes dimensions de 222 x 155 mm, i estan compostos per 191 pàgines (el Còdex I) i 157 (el II). En ambdós les pàgines estan cobertes per dibuixos i textos, en aquest últim cas amb l'habitual «escriptura especular» de Leonardo, que consistia bàsicament en textos escrits de dreta a esquerra i amb les lletres invertides, de manera que només eren llegibles emprant un mirall. Pel que sembla, da Vinci feia servir aquesta tècnica per dues raons: d'una banda, per evitar tacar la seva pròpia escriptura, ja que era esquerrà; de l'altra, per protegir dels ulls dels curiosos les seves troballes, les invencions i els textos compromesos. Quant a la cronologia, part de les pàgines daten del període entre 1493-1497, amb Leonardo encara a Milà, mentre que la resta es remunta als primers anys del segle XVI, coincidint en part amb el període que el mestre italià va passar a les ordres de Cèsar Borja (vegeu l'article). En algunes d'aquestes pàgines trobem dibuixos de fortificacions, i les semblances amb el castell espanyol de la Mota (Medina del Camp, Valladolid) són més que evidents. Per especialistes com l'arquitecte Fernando Cobos-Guerra, restaurador de la fortalesa vallisoletana, no hi ha dubte de les semblances entre els dissenys realitzats per Leonardo i els castells de Medina del Campo o el de Salses. Una influència que hauria arribat al geni florentí, amb tota probabilitat, a través dels militars espanyols que formaven part dels exèrcits de Borja.

Castell de la Mota, a Medina del Campo | © Javier García Blanco.

El Còdex Madrid I és un tractat d'estàtica i mecànica i, en opinió dels especialistes, és el que compta amb dibuixos de més qualitat. En les seves pàgines podem gaudir de bells dissenys fets amb tinta negra, entre els quals destaquen dibuixos de diferents maquinàries, com rellotges, armes, mecanismes singulars i altres enginys sorgits de la ment de Leonardo. Pel que fa al Còdex Madrid II, hi trobem qüestions més variades: des de referències a alguna de les seves obres, com la cèlebre Batalla d'Anghiari, passant per un inventari de part dels llibres que formaven la seva biblioteca, fins a mapes topogràfics de la vall de l'Arno o de la plana de Pisa. En un dels quaderns d'aquestes pàgines descobrim, a més, esbossos i dissenys sobre la fosa del gran cavall, la monumental estàtua eqüestre encarregada per Ludovico Sforza a Milà (el model en argila es va perdre per sempre quan les tropes franceses van envair la ciutat i es van entretenir a destruir-la amb les seves armes).

Recentment, la Biblioteca Nacional va anunciar la realització d'una edició digital dels Còdexs, després de plantejar una enquesta als internautes a través de diverses xarxes socials i en què l'obra de Leonardo va ser escollida per ser convertida en aquest format.

Lectura recomanada:

-STRATHERN, Paul. El artista, el filósofo y el guerrero. (Ed. Ariel)

Javier García Blanco

Traducció de l'article original publicat a <http://www.planetasapiens.com/?p=5868>